

transformatie van de individuele kiezer naar de massa. Ook bij De Jong is er onduidelijkheid over de beweegredenen voor de invoering van de evenredige vertegenwoordiging, maar bij hem is het tasten in plaats van springen.

Bij Bos is bij de discussies in haar periode, die van na 1945, de zorg om de band tussen kiezers en gekozenen de constante factor. Als de kiezer de belangstelling voor de politiek verliest, dreigt de democratie kwetsbaar voor de invloed van het communisme te worden. Later overheerste het gebrek aan inspraak. Hervormingsvoorstellen van het politieke bestel, dat 'ziek en moe' was, strandden op politieke en juridische oppositie. Ook nu voldeed voor de meerderheid de praktijk van de evenredige vertegenwoordiging. In de jaren negentig kwam de legitimiteit van de politieke partijen op de voorgrond. Delen van een districtenstelsel zouden de kloof moeten dichten. Ook nu was de uitkomst dat het huidige kiesstelsel onmisbaar voor de Nederlandse parlementaire democratie was.

De drie auteurs hebben de opdracht van het ministerie royaal uitgevoerd door niet alleen de wisseling te beschrijven. Ze hebben duidelijk laten zien dat de sprong in het duister in 1917 steeds aanleiding tot discussie heeft gegeven, maar dat de meerderheid uiteindelijk geen redelijk alternatief vond.

Op 29 juni 2004 werd het wetsvoorstel tot wijziging van de kieswet tot invoering van een gemengd stelsel ingediend. Degenen die zich over het voorstel een mening moesten vormen, konden gebruik maken van dit goed gedocumenteerde en aangenaam geschreven overzicht. De vraag of en hoe ze daardoor een weloverwogen en verantwoorde stem over het wetsontwerp zullen uitbrengen, kan echter niet beantwoord worden. Het wetsontwerp werd op 26 maart 2005 ingetrokken. Nader onderzoek volgt.

J. J. Huizinga

S. Aasman, *Ritueel van huiselijk geluk. Een cultuurhistorische verkenning van de familiefilm* (Dissertatie Groningen 2004; Amsterdam: Het Spinhuis, 2004, xi + 243 blz., € 30,-, ISBN 90 5589 224 6).

De Groningse historica Susan Aasman heeft het zichzelf niet gemakkelijk gemaakt door voor haar dissertatie de cultuurhistorische aspecten van de familiefilm in de eerste helft van de twintigste eeuw als onderwerp te kiezen. Tijdens haar promotie op 30 september 2004 werd door de oppositie onevenredig veel aandacht besteed aan de zogenaamde Zapruder-film (die ongewild de moord op president John F. Kennedy vastlegde). Relatief weinig aandacht was er voor de cultuurhistorische verkenningen van de promovenda, hoewel één opponent een serieuze poging ondernam om een uitspraak te ontlokken over wat de wezenlijke drijfveer van de voornamelijk mannelijke (familie) filmers moet zijn geweest.

Het proefschrift behandelt, na een inleiding over de familiefilm als historische bron, de materie in een zevental hoofdstukken. Vanaf de introductie van de amateurfilm en via de introductie van nieuwe technieken in het filmen worden we rondgeleid in de wereld van de familiefilm waarbij belangrijke thema's als het gezin, het huwelijk, religie en genealogie de revue passeren. Ook de Tweede Wereldoorlog speelt een belangrijke rol in de

beschouwingen, omdat in deze periode de familiefilm ongewild wel het meest expliciet een historische bron werd.

Een lastig probleem is het onderscheid tussen amateurfilmer en familiefilmer. De auteur stelt vast dat de familiefilm nadrukkelijk onderscheiden moet worden van de amateurfilm, omdat een amateurfilmer staat voor een enigszins naïeve en ongeoefende praktijk, herkenbaar aan authentieke en eenvoudige beeldtaal. Terecht stelt zij voorts vast dat de definitie van verschillende categorieën films zoals amateurfilm, hobbyfilm en familiefilm lastig is. En dat is inderdaad zo, want je kunt namelijk met recht beweren dat elke familiefilmer in principe een amateurfilmer is, terwijl het omgekeerde niet altijd waar is. Om aan te geven hoe ingewikkeld dit probleem is, mag er verder op gewezen worden dat een onderscheid tussen fictie en non-fictie niet erg behulpzaam is. Immers, de familiefilmers maakten soms ook (fictie) amateurfilms. De leden van de Groninger Smalfilm Liga maakten overigens ook nog een onderscheid tussen familiefilm en reportagefilm. Zo vertoonde men er 'familiefilms' van de leden Branbergen en D'Ancona en een reportagefilm van het lid Van der Mei. Deze ging over het nationaal huldebetoon in het Olympisch stadion in Amsterdam aan koningin Wilhelmina in verband met haar vijfendertigjarig regeringsjubileum (*Provinciale Groninger Courant*, 7 oktober 1933).

De titel van het boek, *Ritueel van huiselijk geluk*, wordt in een kort hoofdstuk geëxpliciteerd waarin de familiefilm als nieuwe bron voor gezinsgeschiedenis wordt gepresenteerd. Centraal staat de weergave van veranderingen in opvattingen over het gezin als hoeksteen van de samenleving in de periode van doorbraak van massacultuur en massaconsumptie. En misschien was het familiefilm als vorm van cultuur juist ook wel een exponent daarvan. De auteur realiseert zich dat een cultuurhistorische studie verder dient te gaan dan louter beschrijven. Dit beschrijven dient volgens haar kritisch en analytisch te zijn. Daarnaast poneert zij dat familiefilm als bron niet enkel van belang is in inhoudelijke zin, maar dat het proces van representatie van wezenlijk belang is: inhoud, productie en vertoning. In de eerste twee hoofdstukken worden productie en techniek in meer algemene zin onder de loep genomen, onder meer door het behandelen van analoge ontwikkelingen in de fotografie en de ontwikkeling van het amateurfilm in het algemeen. In de vijf daarop volgende hoofdstukken worden aan de hand van beschrijvingen van familiefilms diverse cultuurhistorische aspecten belicht.

Het is tegelijkertijd een beetje mijn probleem met dit boek. De geboden informatie in de vijf laatste hoofdstukken is op zichzelf zeer interessant en aan de hand van de beschreven films worden diverse facetten van het gezinsleven van meerdere kanten beschouwd. Toch bevallen de twee eerste hoofdstukken mij meer, juist vanwege de algemene beschouwingen over amateurfilm en familiefilm in cultuurhistorisch perspectief.

Een treffende historische parallel is bij voorbeeld te trekken met hetgeen wordt beschreven (54, 62) over de 'knipser' (iemand die kritiekloos fotografeert). Dezelfde depreciatie voor de makkelijke kiekjes viel in de jaren tachtig van de vorige eeuw een nieuwe lichtung amateur- en familiefilmers ten deel toen die door de opkomst van video opeens heel gemakkelijk toegang kreeg tot het filmen.

Een interessante observatie betreft het ‘verhuiselijken’ van de geschiedenis in de familiefilm (70), zoals blijkt uit het voorbeeld van de films van Max Peereboom (1911-1942), waarin de buitenwereld lokaal, sociaal en nationaal werd geïntegreerd in de filmische portretten van het familieleven.

De familiefilm als factor in het huwelijksleven wordt ook mooi beschreven. Zonder het zo te zeggen was de huwelijksfilm natuurlijk (91) de reproduceerbare weerslag van het inmiddels enigszins clichématige gegeven dat je trouwdag traditiegetrouw de mooiste dag van je leven is.

In de paragraaf over de katholieke film (144-145) wordt de indruk gewekt dat met name in de katholieke zuil op uitgebreide schaal, meer dan in de protestantse zuil, het medium film werd gebruikt. Dit beeld kan enigszins genuanceerd worden door te wijzen op het bestaan van de zogenaamde Witte Bioscopen, bij voorbeeld in Amsterdam en Groningen, die onder toezicht van dominees stonden. Wellicht zijn er in het protestantse volksdeel minder familiefilms vervaardigd of bewaard gebleven.

Er zijn in het boek een paar kleine foutjes te vinden, zoals de naam van het ‘landgoed Sassenheim’ in het Groningse Haren. (78) Sassenheim is een visplas en ontleent zijn naam aan de eerste eigenaars van het aldaar gelegen paviljoen, Sas(kia) en Hein Aalderink. De voornaam van de bekende katholieke auteur Van der Plas is Michel en niet Michiel. (137) Over het algemeen genomen is het boek goed geschreven en laat het zich vlot lezen, hoewel, net als bij veel (goede) films, je soms het gevoel krijgt dat een pakkend einde er niet in zit.

Onmiskenbaar echter heeft het unieke onderzoek en de dissertatie van Susan Aasman een belangrijke bijdrage geleverd aan de emancipatie van film als wetenschappelijk onderzoeksobject.

F. Westra

A. Dessing, *Tulpen voor Wilhelmina. De geschiedenis van de Engelandvaarders* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2004; Amsterdam: Bert Bakker, 2004, 470 blz., € 19,95, ISBN 90 351 2640 8).

Agnes Dessing heeft op zeer verdienstelijke wijze in haar proefschrift de geschiedenis van de Engelandvaarders in kaart gebracht. In het algemeen worden onder Engelandvaarders de Nederlanders verstaan die tijdens de Tweede Wereldoorlog vanuit bezet Nederland naar Engeland zijn uitgeweken om de strijd tegen de vijand voort te zetten. Na aankomst in Engeland werden deze Engelandvaarders door de Engelse en Nederlandse veiligheidsdiensten verhoord om eventuele spionnen te ontmaskeren en informatie uit het bezette Nederland te verzamelen. Als uitgangspunt voor haar proefschrift heeft Dessing de Nederlandse verhoren gebruikt die zich in het Nationaal Archief in Den Haag bevinden. De Engelse verhoren zijn overigens door de Engelse autoriteiten nog niet voor historisch onderzoek vrijgegeven.

Een interessante observatie betreft het ‘verhuiselijken’ van de geschiedenis in de familiefilm (70), zoals blijkt uit het voorbeeld van de films van Max Peereboom (1911-1942), waarin de buitenwereld lokaal, sociaal en nationaal werd geïntegreerd in de filmische portretten van het familieleven.

De familiefilm als factor in het huwelijksleven wordt ook mooi beschreven. Zonder het zo te zeggen was de huwelijksfilm natuurlijk (91) de reproduceerbare weerslag van het inmiddels enigszins clichématige gegeven dat je trouwdag traditiegetrouw de mooiste dag van je leven is.

In de paragraaf over de katholieke film (144-145) wordt de indruk gewekt dat met name in de katholieke zuil op uitgebreide schaal, meer dan in de protestantse zuil, het medium film werd gebruikt. Dit beeld kan enigszins genuanceerd worden door te wijzen op het bestaan van de zogenaamde Witte Bioscopen, bij voorbeeld in Amsterdam en Groningen, die onder toezicht van dominees stonden. Wellicht zijn er in het protestantse volksdeel minder familiefilms vervaardigd of bewaard gebleven.

Er zijn in het boek een paar kleine foutjes te vinden, zoals de naam van het ‘landgoed Sassenheim’ in het Groningse Haren. (78) Sassenheim is een visplas en ontleent zijn naam aan de eerste eigenaars van het aldaar gelegen paviljoen, Sas(kia) en Hein Aalderink. De voornaam van de bekende katholieke auteur Van der Plas is Michel en niet Michiel. (137) Over het algemeen genomen is het boek goed geschreven en laat het zich vlot lezen, hoewel, net als bij veel (goede) films, je soms het gevoel krijgt dat een pakkend einde er niet in zit.

Onmiskenbaar echter heeft het unieke onderzoek en de dissertatie van Susan Aasman een belangrijke bijdrage geleverd aan de emancipatie van film als wetenschappelijk onderzoeksobject.

F. Westra

A. Dessing, *Tulpen voor Wilhelmina. De geschiedenis van de Engelandvaarders* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2004; Amsterdam: Bert Bakker, 2004, 470 blz., € 19,95, ISBN 90 351 2640 8).

Agnes Dessing heeft op zeer verdienstelijke wijze in haar proefschrift de geschiedenis van de Engelandvaarders in kaart gebracht. In het algemeen worden onder Engelandvaarders de Nederlanders verstaan die tijdens de Tweede Wereldoorlog vanuit bezet Nederland naar Engeland zijn uitgeweken om de strijd tegen de vijand voort te zetten. Na aankomst in Engeland werden deze Engelandvaarders door de Engelse en Nederlandse veiligheidsdiensten verhoord om eventuele spionnen te ontmaskeren en informatie uit het bezette Nederland te verzamelen. Als uitgangspunt voor haar proefschrift heeft Dessing de Nederlandse verhoren gebruikt die zich in het Nationaal Archief in Den Haag bevinden. De Engelse verhoren zijn overigens door de Engelse autoriteiten nog niet voor historisch onderzoek vrijgegeven.